
HELIKON

IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE

Sokarcú modernség és irodalomtörténet-írás

2017

3

HELIKON

IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE	REVUE DE L'INSTITUT D'ÉTUDES LITTÉRAIRES
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA	DU CENTRE DE RECHERCHE DES SCIENCES HUMAINES DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / COMITÉ DE RÉDACTION

FÖLDES Györgyi

főszerkesztő / directrice de la revue

VARGA László

a szerkesztőbizottság elnöke / président du comité de rédaction

T. ERDÉLYI Ilona

HITES Sándor

KALAVSZKY Zsófia

KARAFIÁTH Judit

könyvirovat / livres

RÁKAI Orsolya

SZENTPÉTERI Márton

SZILI József

SŐRÉS Zsolt

technikai szerkesztő / révision des textes

SZERKESZTŐSÉG / SECRÉTARIAT DE LA RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13. Tel.: +36-1-279-2762, fax: +36-1-385-3876

E-mail: helikon@btk.mta.hu

<http://www.iti.mta.hu/helikon.html>

2017/3. – LXIII. évfolyam | 2017/3. – LXIII. année
Megjelenik negyedévenként | Revue trimestrielle

Tomáš Knoz: Karel st. ze Žerotína: Don Quijote v labyrintu světa. (Id. Karel Žerotín: Don Quijote a világ labirintusában), Praha, Vyšehrad, 2008 (Velké postavy českých dějin, 11), 365 l.

Tomáš Knoz a brnói Masaryk Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelem Intézetének professzora, fő kutatási területe a kora újkori cseh és morva történelem. Monográfiája 2008-ban jelent meg a *Velké postavy českých dějin (A cseh történelem nagy alakjai)* című reprezentatív sorozat darabjaként. A szerző a bevezetést követően tizennégy fejezetben mutatja be Karel st. ze Žerotína, vagyis id. Karel Žerotín (1564, Brandýs na Orlicí – 1633, Přerov) személyiségét, hangsúlyosan elkülönítve a Fehérhegy előtti és utáni időszakot. Az életrajzot „a manierizmus kontextusába” helyezi, ami nem egészen magától értetődő és részleteiben ki sem bontott metafora a szerző részéről, még akkor sem, ha már a kötet címével a késő reneszánsz irodalom két alapművének univerzumába illeszti hősét. A comeniusi allegória küzdelmes világában boldogulni kívánó Žerotín abban hasonlított volna szerinte Cervantes Don Quijotéjához, hogy egész életében elkerülte a szerencse (házasságai nem adták meg a várva várt utódot, nem volt sikeres a harcmezőn, a körülmények megakadályozták, hogy emlékezetes fejlesztője legyen örökül kapott reneszánsz kastélyainak és hogy kora kulturális mecénása legyen), és így az élete végére jócskán átalakult cseh örökös tartományokban létezése már csak anakronizmusként értékelhető.

A *Damnatio et laudatio* című első fejezetben arra próbál választ adni a szerző, hogy milyen megítélés alá esett Žerotín morvaországi szerepe és tevékenysége az utódai, a 17–19. század történetírói részéről. Erre a kérdésre sok szempontból nehéz válaszolni. Žerotín protestáns vallása ellenére egész életében császárhű nemes maradt, még a Megújított Országos Rendtartás kodifikálását követően is, amelynek hatására rövid időre még hazáját is elhagyni kényszerült. A fehérhegyi csatát követően számos olyan nemesi család maradt az örökös tartományként beolvasztott, katolikussá átfomált Morvaországban, amelynek egy vagy több tagja korábban részt vett a nemesi felkelés megszervezésében. E kompromittált családtagokat a család érdekében háttérbe

kellett szorítani, több esetben teljesen el is tüntették őket a családfákról. Žerotín megítélése is kérdéses volt, hiszen hite nem egyezett a császárral, de a döntő pillanatban II. Ferdinánd mellé állt. A jezsuita Jiří Krüger (Grugerus) 1669-ben kezdte írni a Žerotín család történetét, felhasználva Bartoloměj Paprocký z Hlohov *Zrcadlo slavného Markrabství moravského* (A dicső Morva Örgörökség tükré) című művét. Mindkét munka az orosz vlagyimíri fejedelemségből származtatta a Žerotín családot. Krüger mint ősrégi, gazdag és hatalmas nemesi nemzetséget jellemzi őket. Id. Karel Žerotín megkapja a „Carolus Magnus” jelzőt, és a szerző nagy hangsúlyt helyez a katolikus uralkodó iránti hűségének a hangsúlyozására. Ezzel szemben a nem katolikus történetírók elítélték a császárhoz való hűsége miatt, és negatívan írtak róla. Az elkövetkező korokban a korszak ideológiájától és szemléletétől függött, hogy milyen megítélés alá esett a morva arisztokrata.

A *Cesta za vzděláním* (Út a műveltséghez) című fejezetben a szerző részletesen felvázolja a 17. század nemesi udvaraiban szokásos gyermeknevelést, majd ismerteti a gyermekekről való gondoskodásnak a Žerotín családban megszokott módját. Karel Žerotín családi körben töltötte gyermekkorát, házitanítói nagy hangsúlyt fektettek nyelvi és vallási nevelésére. Tanítói nagyrészt lutheránus felekezetűek voltak, például Johann Crato von Krafftheim, aki teológiát Luthernél és Melancthonnál tanult Wittenbergben. Ezt követően a dél-morvaországi Ivančice akadémiáján folytatta tanulmányait, ahol jó kapcsolatokat ápolta a későbbi opavai fejedelemmel és cseh helytartóval, Karel z Lichtenštejnával. A 16. században a nemesi családok körében megszokott volt az ifjakat tanulmányútra küldeni (városi vagy egyházi iskolákba, egyetemekre és Nyugat-Európa fontosabb központjaiba). Nem volt ez másképp a Žerotín család esetében sem, így az apát, id. Jan Žerotínt is elküldték ifjúkorában hasonló tanulmányútra, ezért fontosnak tartotta, hogy fia számára is lehetőséget biztosítson ismeretei kihasználására. Karel Žerotín tíz évet töltött távol otthonától. Utazásai első fázisában Nyugat-Európa jelentősebb iskoláiba iratkozott be, a későbbiekben már nem inkrábil, de tudunk arról, hogy egyetemi központokban lakott (Orléans, Heidelberg, Leiden), német fejedelmek és az angol uralkodó udvarában, az udvari arisztokrácia körei-

ben mozgott. Nagy hatást gyakorolt rá a genfi akadémia, ahol Kálvin János utóda, Theodor Béza volt a rektor, akivel a későbbiekben is jó kapcsolatot tartott fenn. Genfi tartózkodását édesapja halála szakította félbe.

A *Na válečném poli* (A harcmezőn) című fejezetben a szerző a 16. századi nemesi karrierlehetőségeket vázolja fel. A nemesek számára kétféle lehetőség kínálkozott: polgári (civil) vagy katonai karrier. Id. Jan Žerotín 1583-ban bekövetkezett halála után két fia örökölte birtokait, rájuk várt a feladat, hogy megszervezzék azok védelmét. Karel Žerotín komoly lehetőséget látott a katonai karrierben, ezért 1591-ben katonai egységet verbuvált és hadba lépett Navarrai Henrik oldalán, de tapasztalnia kellett, hogy a francia uralkodó számára csak taktikai háborúról van szó, ezért Franciaország elhagyását választotta. 1593-ban hadba lépett a törökök ellen nagybátyja, Morvaország kapitánya, Fridrich ze Žerotína zászlaja alatt. A harcok folyamán közvetlen kapcsolatba került a későbbi uralkodóval, Habsburg II. Mátyással. 1594 májusában II. Rudolf császár parancsára elhagyta a harczet, és a morvaországi bíróság tagja lett. Ezzel bejeződött a katonai karrierje, és elkezdődött a politikai életben való térnyerése.

A *Hledání kořenů* (A gyökerek keresése) című fejezet leírja, hogyan illeszkedett vissza Žerotín tiszérvny, egyetemeken töltött idő után a morvaországi arisztokrata közösségbe. A 16. században a cseh és morva nemesek nagy hangsúlyt helyeztek országuk és családjuk múltjának feltérképezésére. A morva nemesek múlttal kapcsolatos elképzeléseinek formálódását nagyban meghatározta Paprocký már említett műve. A munka háromféle reneszánsz nemesi nemzetségi legendát vázolt: a cseh vagy morva nemzetség rokonságát az antik történelem ismert szereplőjével; a nemzetség rokonságát fejedelemmel vagy királlyal; és a nemzetség dicső őst, akit bátor cselekedete miatt az uralkodó nemessé emelt fel. Paprocký Žerotín nemzetségét nem Morvaországból, hanem Lengyelországból, hanem a középkori kijevi Ruszból, a Rurik orosz fejedelmi dinasztiából származtatja. Karel Žerotín arra törekedett, hogy három generációra visszamenőleg feltérképezze őseit. A legaktívabb időszak 1605 volt, amikor is ősei birtokait járta körbe, hogy a fennmaradt iratok alapján feltárja nemzetsége múltját. Útja

egyik állomása Strážnice volt, ahol megismerkedett a gyermek Jan Amos Komenskývel, aki később, p̄erovi tanársága idején bekapcsolódott a Žerotín nemzetségi történetének és genealógiájának felkutatásába.

A *Zakládání rodiny* (Családalapítás) című fejezet részletesen bemutatja, hogy a kora újkorban milyen házasságkötési stratégiák jellemezték a nemesi közösségeket. Az első helyen az utódnemzés és a nemzetségi birtok egyben tartása állt, azonban politikai és nemzetközi hatása is volt két nemzetség egyesülésének. Id. Karel Žerotín első, 1589. évi házasságáról gyakran állítják, hogy a morva testvériség radikális lelkészeinek hatására kötött. Első felesége, Barbora Krajčfova z Krajkua a testvériség egyik jelentősebb nemzetségéből származott. A házasság mindössze két évig tartott, 1590-ben egy nehéz szülés után Barbora elhunyt és hátrahagyta leányát, Bohunkát. Második házasságát a magyarországi harcokból hazatérve, 1596-ban kötötte, első felesége rokonát, Eliška Krajčfova z Krajkua vette feleségül. Ezzel a házassággal teljesültek Žerotín politikai és vallási egységről alkotott elképzelései. 1597-ben megszületett leányuk, Alena, 1599-ben pedig a vágyott fiúörökös, aki azonban születésétől gyenge volt és még ugyanezen a télen követte anyját a halálba. Harmadik házastársát az ősi cseh Valdštejn (Wallenstein) nemzetségből választotta. 1604-ben kötött házasságot a nála húsz évvel fiatalabb Kateřina Anna z Valdštejnával, akivel csak nagyon rövid ideig élt együtt, mert felesége 1605 januárjában megbetegedett, és rövid időn belül meghalt. E házassági kapcsolat legfőbb jelentősége nem is a házastárs maga volt, hanem Kateřina fivére, Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein, a későbbi császári generális, aki ekkor kötött Karel Žerotínnal barátságot, amely barátság a későbbiekben meghatározta mindkettejük sorsát. Negyedik házasságát hatalma csúcán, 1614-ben kötötte előző felesége rokonával, Kateřina Osovskua z Valdštejnával, akinek néhai férjével Žerotín hosszú időn keresztül szomszédi és baráti viszonyt ápolt. Negyedik feleségével vonult exulációba (önkéntes száműzetésbe), majd tért vissza p̄erovi birtokára. Žerotín 1633-ban bekövetkezett halálát követően a felesége még négy évig élt özvegységben.

A *Žerotínské državy* (Žerotín-birtokok), a *Vrchmost a poddaní* (Úr és alattvalók), a *Dvůr Karla st.*

ze Žerotína (Id. Karel Žerotín udvara) és a *Zámek jako otevořená kniha* (A kastély mint nyitott könyv) című fejezetekben gazdaságtörténeti szempontból ismerteti Knoz a család 16. századi virágkorát – amikor a Žerotín család a leggazdagabb morvaországi családok közé tartozott –, majd a Pfalzi Frigyes trónra jutásától egészen a 17. század végéig tartó időszakot, amikor a családi birtokok egy részét egy távoli oldalági rokon, Baltazar ze Žerotína konvertálásával sikerült megmenteni. Id. Jan Žerotín 1583-ban bekövetkezett halálát követően két fia egyenlő arányban örökölte birtokait. Jan Diviš örökölte Náměšř nad Oslavout, Karel pedig Rosicét és Brandýs nad Orlicí. A nagybácsi, Fridrich ze Žerotína 1598. évi halála után Jan Diviš Židlochovice uradalmát, Karel pedig Přerovot örökölte. Mindketten apjuk és nagybátyjuk megkezdett munkáját folytatták, a birtokaikon kitermelt ércel, fával és papírral kereskedtek. 1616-ban, Jan Diviš hirtelen bekövetkezett halálát követően a családi birtokok egy kézben összpontosultak. Karel Žerotín megörökölt birtokai mellé további birtokokat vásárolt, amit jól átgondolt geográfiai és stratégiai elképzelései alapján hajtott végre. Kezdetben apja politikáját folytatta, megvéve a szomszédos kisebb birtokokat, a későbbiekben a házasságkötéseit állította az elképzelései szolgálatába. Mindennek következményeképpen a 17. század első évtizedeiben Nyugat-Morvaországban hatalmas Žerotín-birtok jött létre, ami Brno városától egészen Csehország határáig terjedt. A kiterjedt nagybirtok lehetővé tette a termelés specializációját, például a rosicei birtokon bortermelés és haltenyészés folyt. A 17. század húszas éveitől kezdve Karel Žerotín egyre inkább háttérbe szorult a társadalmi és politikai életben, és egyre nagyobb hangsúlyt helyezett meglévő birtokainak védelmére. Minden megváltozott 1628-ban, amikor Žerotín választás elé került: vagy elhagyja protestáns hitét, vagy eladja birtokait és elhagyja az országot. Az országot elhagyása mellett döntött, azonban sikerült megmentenie és hivatalosan átruháznia rokonára két birtokát.

A *Knihovna jako duchovní inspirace* (Könyvtár mint lelki inspiráció) című fejezetben Žerotín könyvekhez való viszonyát és Morvaország két legnagyobb könyvtárának kialakulását és pusztulását ismerteti a szerző. Karel Žerotín tanulmányi útjáról hazatérve elhatározta, hogy kastélyai-

ban létrehoz egy tekintélyes könyvtárat. Ezt a tervét nagyban elősegítette, hogy 1583–1620 között fivérével patrónusaivá váltak a Kralice nad Oslavoun működő nyomdának, ahol 1596-ra elkészült a nevezetes teljes Biblia-kiadás. A nyomda nagyrészt a cseh testvérek igényeit elégítette ki, ezért nagy számban nyomtatott posztillás-könyveket, katekizmusokat és egyházi énekeket.

A 17. századra Morvaországban két nagy nemesi könyvtár jött létre. Az egyik a Žerotín család könyvtára volt, a másikat Franz von Dietrichstein Mikulovban (a magyar történelemből is jól ismert Nikolsburgban) hozta létre. A fehérhegyi csatát követően Dietrichstein könyvtára lett Morvaország legnagyobb könyvtári gyűjteménye, mivel a protestáns nemesség elkobzott könyveit és a nem katolikus intézmények könyveit Mikulovba szállították. Karel Žerotín könyvei sértetlenül megmaradtak és tulajdonosuk exulációjával egy időben elhagyták Morvaországot. A Dietrichstein által összegyűjtött könyvek sem maradtak Morvaországban. A püspök 1636-ban bekövetkezett halála után tíz évvel, a svéd hadsereg morvaországi támadásakor összcsonagoltak és elvitték őket.

A *Právo a politika* (Jog és politika) és a *Stavovské povstání* (Nemesi felkelés) című fejezetekben Knoz leírja id. Karel Žerotín politikai szerepvállalását és a nemesi felkelésben játszott szerepét. Amióta 1594-ben II. Rudolf császár parancsára hazatért és a morvaországi bíróság tagjává vált, különböző tisztségeket viselve aktívan részt vett országa törvényeinek formálódásában, és tisztségei által a politikai életben is egyre befolyásosabb szerephez jutott. Morvaországban a legmagasabb tisztség az ország kapitányi tiszte volt, aki az uralkodó helyetteseként tevékenykedett és a politikai élet kulcsszereplője volt. 1608-ban id. Karel Žerotín lett Morvaország kapitánya. Megpróbált a morva protestáns nemesség és a katolikus uralkodó között közvetíteni; arra törekedett, hogy a meglévő nemesi rendszerben megmaradjon a politikai és vallási szabadság. Tisztségéről – a katolikus oldal nyomására – 1615 februárjában mondott le.

A csehországi nemesi felkelés idején a morva nemesség érzekelte a bizonytalan helyzetet, ezért hosszú ideig nem kapcsolódtak be, hanem elhárolódtak a felkeléstől. Karel Žerotín úgy vélekedett, hogy Morvaország csak összekötő szere-

pet játszhat Csehország és az uralkodó között. 1619-ben Morvaországban is a radikálisok kerültek többségbe, a nemesi felkelésben való részvétel elutasítóit házi őrizetbe helyezték, és elkobozták birtokaikat. Így járt Karel Žerotín is, aki brnói palotájában raboskodott két hétig. II. Ferdinánd hadserege előrenyomult és felszabadította az elfoglalt területeket, ami lehetővé tette, hogy Žerotín újra előtérbe kerüljön, aki informálta a császárt a fennálló politikai és katonai helyzetről. Žerotint és Dietrichsteint közelebb hozta egymáshoz a közös sors, amelyben osztoztak a házi őrizet alatt, és reményük, hogy megerősíthetik saját helyzetüket és megoldhatják a kritikus morvaországi helyzetet. Terveiket Matyáš z Thurnu seregének bevonulása megghiúsította, a morva nemesek elfogadták uralkodójuknak Pfalzi Frigyeszt. Žerotint megint házi őrizetbe vették, amíg II. Ferdinánd seregei döntő vereséget nem mértek a nemesi felkelésre. Ezt követően Žerotín újra előtérbe került: a morva nemesek kérték, hogy vegyen részt a császárral való béketárgyaláson és próbálja elérni a mérsékeltbb büntetést. A császár győzelme lehetővé tette, hogy Karel Žerotín visszakapja birtokait és a politikai történések centrumába kerüljön. A helyzet alapjaiban változott meg, amikor a Megújított Országos Rendtartást kodifikálták, ami protestáns vallása miatt jogfosztotti helyzetet eredményezett számára is. Csak két birtokát sikerült megmentenie (Brandýs nad Orlicí és Přerovot), a többit eladta az udvari kancellárnak, mert gyorsan pénzre volt szüksége. Az uralkodótól engedélyt kapott, hogy Morvaországban maradjon és megtartsa hitét, de csak magán istentiszteletek résztvevője lehetett. 1629-ben inkább az exulációt választotta: feleségével Boroszlóba költözött, ahol már minden elő volt készítve érkezésükre. Minthogy azonban idegennek és kényelmetlennek érezték a várost és visszavágytak hazájukba, 1630-ban visszatértek a távoli rokon, Baltazar ze Žerotína által vezetett přerovi birtokra, ahol id. Karel Žerotín 1633. október 9-én hunyt el.

Tomáš Knoz tizennégy fejezeten keresztül próbálja bemutatni id. Karel Žerotín személyiségét. A fejezetek különböző szempontból vizsgálják Žerotín korához, vallásához, társadalmi szerepéhez, a morvaországi politikai helyzethez és a nemesi felkeléshez való hozzáállását. Mindezzel megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy ki

volt valójában Žerotín és mi ösztönözte döntéseit. Nehéz feladatot vállalt ezzel magára a szerző, mert nagyon sok mindent elmond, de sok mindent el is kell hallgatnia. A könyv célkitűzése nem teszi lehetővé, hogy részletesen kifejtésre kerüljön Žerotín több évtizeden át fenntartott ismeretisége és levelezése kora befolyásos személyeivel, például Justus Lipsiusszal, Jan Amos Komenskýval és Illésházy Istvánnal. A több évig Magyarországon a török ellen harcoló Žerotín minden bizonnyal jóval több befolyásos magyar nemessel és politikussal alakított ki ismeretiséget, a hazai szakirodalomban már felbukkant Rimay Jánossal való kapcsolata is; mindezekről a cseh szerző könyvében semmit sem találunk. A vizsgálódás középpontjában a 16–17. századi nemesi udvarokban általánosan folytatott élet áll; a morva nemesség életviszonyai, gazdasági és kulturális állapotai talán még fontosabbak is a szerző számára ugyane vonatkozások Žerotín életében való felbukkanásánál. Mindazok a személyek viszont, akik fontos szerepet játszottak Žerotín jellemfejlődésében és befolyásolták életét, csak utalásszerűen vannak jelen. Ennek ellenére elmondható, hogy Tomáš Knoz monográfiája hiánypótló munka, mivel vizsgálata unikális módon átfogó képet ad a 16. és 17. századi morvaországi társadalom változásairól és az ezekhez a változásokhoz alkalmazkodni tudó emberről.

PAPP INGRID

Szigethi András: A szellem anyajegyei – Lermontovtól Ulíckájáig. Budapest, Protea Kulturális Egyesület, 2017, 160 l.

Szigethi András jól ismert esztéta, az orosz irodalom szakértője, a Pécsi Tudományegyetem Szlavisztika tanszékének vezető oktatója. Jelen kötetében az 1995 és 2015 között publikált válogatott tanulmányainak csokrárt nyújtja át az olvasónak részben magyar, részben orosz nyelven.

Gondolati vezérfonalát, – amelyben az egzisztencializmus filozófiája, azon belül a keresztény dogmatika részeként a krisztológia, a pneumatológia a domináns elem – kitüntetett helyen Bergyajev szellemi antropológiájából meríti. Olyanok ezek az elemzések, mint egy-egy mélyfúrás a művek szellemtörténeti, kulturális antro-

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknél; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: +36-1-303-3440. További információ: +36-80-444-444. Példányonként megvásárolható az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.), az MTA BTK *Penna Bölcsész Könyvesboltjában* (1053 Budapest, Magyar u. 40., tel.: +36-30-203-1769), a folyóirat korábbi számai beszerezhetők az Argumentum Kiadónál (1085 Budapest, Mária u. 46., tel.: +36-1-485-1040, fax: +36-1-485-1041). Külföldön terjeszti a *Batthyány Kultur-Press* Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: +36-1-201-8891).

Előfizetési díj 2017-re: 5200 Ft

Egy szám ára: 1300 Ft

Ára: 1300 Ft
Előfizetés egy évre: 5200 Ft

9 770017 999000 17003

Folyóiratunknak ez a száma az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alap